

บทที่ 1

ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการศึกษา

การศึกษาเป็นกระบวนการทุกชนิดที่ช่วยพัฒนาหรือปรับปรุงจิตใจ อูบนิสัย และคุณสมบัติทางกายภาพต่าง ๆ ของมนุษย์ให้ดีขึ้น การศึกษาไม่ได้อยู่ภายในห้อง หรือเซตรัวของโรงเรียน และผู้มีอาชีพครูก็ไม่ได้ผูกขาดในการให้การศึกษาคู่เพียงฝ่ายเดียว การศึกษาของมนุษย์เริ่มต้นขึ้นตั้งแต่เรายังเป็นเด็ก ครูคนแรก คือ พ่อ แม่ หรือญาติพี่น้อง และมิตรสหายของพ่อแม่ และเมื่อได้เข้าโรงเรียนแล้ว พ่อ แม่ และคนใกล้ชิดก็ยังคงเป็นครูของเราอยู่ด้วยเสมอ คนส่วนมากเข้าใจว่า การศึกษาคือการเข้าเรียนหนังสือในโรงเรียน ซึ่งมีจัดอยู่หลายระดับ สำหรับผู้ที่ไม่ได้เข้าโรงเรียน ถือว่าเป็นผู้ไม่ได้รับการศึกษา ซึ่งความเข้าใจเช่นนี้ไม่ถูกต้องนัก ที่แท้จริงนั้นการศึกษามีไซ้จะได้รับจากครูหรือโรงเรียน แต่เพียงอย่างเดียว การศึกษาได้มาจากการเรียนด้วยตนเอง จากเพื่อน หรือจากประสบการณ์ต่าง ๆ ในชีวิต ซึ่งล้วนจัดเป็นการศึกษาได้ทั้งสิ้น การที่บุคคลใคร่ว่าเรียนหรือได้รับความรู้ หรือได้รับการศึกษาอย่างใดอย่างหนึ่งมา ไม่ได้หมายความว่า เขาได้รับผลประโยชน์ชั้นสุดท้าย และสิ้นสุดแต่เพียงนั้น สิ่งที่เขารู้หรือสิ่งที่เขาได้รับจากการศึกษา จะไม่มีประโยชน์อันใด ถ้าเขาไม่นำไปทำประโยชน์ให้เกิดแก่ตนเองและสังคม

1. ความหมายของการศึกษา

นักการศึกษาและบุคคลหลายอาชีพได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับความหมายคำว่า การศึกษาแตกต่างกันไป ซึ่งยากที่จะกล่าวถึงความหมายของการศึกษาให้แน่นอนลงไปได้ เพราะหลายคนหลายทัศนะไม่เหมือนกัน อย่างไรก็ตามแล้วแต่ เราจะต้องพยายามเข้าใจความหมายของการศึกษาให้ตรงกัน มิฉะนั้นเราจะไม่สามารถพัฒนาการศึกษาของชาติให้เจริญได้ และถึงแม้ว่านักการศึกษาหรือผู้เกี่ยวข้องกับการศึกษา จะให้ความหมายของการศึกษาแตกต่างกันบ้างในรายละเอียดก็เล็กน้อย แต่สาระสำคัญก็คล้ายคลึงกันมาก

โดยทั่วไปแล้ว การศึกษามีได้หมายถึงการเล่าเรียนแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่มีความหมายที่กว้างและลึกซึ้งกว่า เมื่อพิจารณาความแตกต่างระหว่างการเรียนและการศึกษาแล้ว จะเห็นว่า การเรียน รวมถึงกระบวนการตั้งแต่เกิดจนตาย ที่แต่ละบุคคลปรับปรุงพฤติกรรมและทัศนคติอันเป็นผลที่ได้มาจากระบบการศึกษานี้ ส่วนการศึกษา หมายถึงรวมถึงวิธีการต่าง ๆ ที่สังคมพยายามที่จะนำหรือเร่งให้เกิดกระบวนการเล่าเรียน รวมถึงกระบวนการที่จะนำไปสู่การสร้างอุปนิสัยและความคิด เช่น การเรียนรู้จากปิตามารคาญาติพี่น้อง และบุคคลอื่น ๆ ภายในครัวเรือน ตลอดจนการสั่งสอนอย่างเป็นทางการ ซึ่งได้รับจากศาสนจักรและอาณาจักร จากวัด จากโรงเรียนและมหาวิทยาลัย ในลักษณะที่เป็นรูปแบบที่เป็นทางการหรือมีแบบแผน (Formal Education) และการเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการ หรือไม่เป็นแบบแผน (Informal Education) อันได้รับจากสังคมวัฒนธรรม การเมือง ตลอดจนผลได้อันเกิดจากการประกอบอาชีพ ซึ่งผลดังกล่าวจะต้องมีคุณค่าต่อสังคมด้วย ล้วนจัดเป็นการศึกษาได้ทั้งสิ้น

เมื่อการเรียนเป็นเพียงส่วนหนึ่งของการศึกษาเช่นนี้ ดังนั้นเพื่อให้เกิดมโนทัศน์ (Concept) ในความหมายของการศึกษาที่ถูกต้อง จึงขอเสนอความหมายของการศึกษาโดยแบ่งเป็นแนวทางต่าง ๆ ได้ดังนี้

- 1.1 ความหมายของการศึกษาตามรูปศัพท์
 - 1.2 ความหมายของการศึกษาตามแนวคิดของนักการศึกษาต่างประเทศ และนักการศึกษาไทยที่สำคัญ ๆ
 - 1.3 ความหมายของการศึกษาในทัศนะของผู้ประกอบวิชาชีพอื่น ๆ
 - 1.4 ความหมายของการศึกษาโดยสรุป
-
- 1.1 ความหมายของการศึกษาตามรูปศัพท์

คำว่า " ศึกษา " เป็นภาษาสันสกฤต ตรงกับภาษาบาลีว่า สิกขา ซึ่งมีความหมายตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 ว่า การเล่าเรียน การฝึกฝน และการอบรม

คำว่า "ศึกษา" ตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า "Education" ซึ่ง Webster's New International Dictionary of the English Language มีรากศัพท์มาจากภาษาละตินว่า educare มีความหมายว่า To bring up a Child physically or mental คือ การอบรมเด็กทางกายหรือทางสมอง

ใน Advanced learner's Dictionary of Current English ของ Hornby ได้นิยามความหมายของคำว่า "การศึกษา" ไว้ 3 ประการ คือ

1. การสอนและการฝึกหัดผู้เยาว์
2. ระบบการสอน
3. ความรู้และความสามารถที่ได้พัฒนาแล้ว โดยผ่านการสอนและการฝึกหัด

อีกความหมายหนึ่งนั้น Dunham Franklin และคนอื่น ๆ ได้ให้คำนิยามไว้ใน Encyclopedia ไว้ว่า การศึกษาคือกระบวนการที่ทำให้เกิดความรู้หรือทักษะ การศึกษานอกระบบโรงเรียน คือ การเรียนรู้จากประสบการณ์ในชีวิตของแต่ละบุคคล การศึกษาในระบบโรงเรียน หมายถึง การได้รับความรู้โดยอาศัยสถาบันทางการศึกษา หรือโดยผ่านการเรียนการสอนในโรงเรียน จุดมุ่งหมายของการศึกษาทั้งหมดก็คือการเตรียมตัวบุคคลให้สามารถแก้ปัญหาใหม่ ๆ ได้ และกลายเป็นสมาชิกที่มีคุณภาพและมีประสิทธิภาพของสังคม

นอกจากนี้ใน Dictionary of Education ซึ่งมี Carter V. Good เป็นบรรณาธิการ ให้คำจำกัดความคำว่า การศึกษาไว้ 4 นัย คือ

1. การศึกษาหมายถึงกระบวนการ เบ็ดเสร็จที่บุคคลนำมาพัฒนาความสามารถ ค่านต่าง ๆ ทักษะคติต่าง ๆ และพฤติกรรมต่าง ๆ ที่มีคุณค่าอันเป็นที่พึงปรารถนาในสังคม ที่บุคคลนั้นอาศัยอยู่
2. การศึกษาหมายถึงกระบวนการทางสังคมซึ่งเลือกสรรและควบคุมสิ่งแวดล้อม ให้บุคคลได้รับความสามารถ และพัฒนาตนเองอย่างดีที่สุดตามที่สังคมปรารถนา (โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือกระบวนการที่โรงเรียนเป็นผู้จัด)
3. การศึกษาหมายถึงวิชาต่าง ๆ ที่สถาบันอุดมศึกษาเปิดสอนเพื่อเตรียมผู้ประกอบ

อาชีพครู ซึ่งส่วนมากเกี่ยวข้องกับโดยตรงกับจิตวิทยาการศึกษา ปรัชญาการศึกษา และประวัติศาสตร์การศึกษา หลักสูตร และวิธีสอนวิชาเฉพาะและวิธีสอนทั่วไป หลักการศึกษา การบริหารการศึกษา การนิเทศการศึกษา และวิชาอื่น ๆ ที่รวมเรียกว่าศึกษาศาสตร์ หรือวิชาครู

4. การศึกษาหมายถึงศิลปการถ่ายทอดความรู้จากอดีต ซึ่งจัดไว้อย่างมีระเบียบ ให้แก่บุคคลแต่ละรุ่น

1.2 ความหมายของการศึกษาตามแนวคิดของนักการศึกษาต่างประเทศ และนักการศึกษาไทยที่สำคัญ ๆ

นักการศึกษาหลายท่านต่างให้ความเห็นเกี่ยวกับความหมายของการศึกษาไว้หลายความหมายด้วยกัน ตามแนวคิดและความเชื่อของตน จึงจะนำคำนิยามของนักการศึกษาต่างประเทศที่สำคัญ ๆ มากล่าวพอเป็นสังเขปดังต่อไปนี้

พลาโต (Plato, ชาวกรีก มีชีวิตระหว่าง 427-360 ปีก่อนคริสตกาล) ให้ความหมายของการศึกษาว่า

"การศึกษาคือเครื่องมือที่ผู้ปกครองประเทศใช้ในการเปลี่ยนแปลงนิสัยมนุษย์ เพื่อก่อให้เกิดรัฐที่มีความสมานสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ถ้าพลเมืองมีการศึกษา เขาจะสามารถฝ่าฟันอุปสรรคต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี และจะสามารถเผชิญเหตุฉุกเฉินต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ นอกจากนี้ถ้าระบบการศึกษาดีแล้ว การพัฒนาปรับปรุงสิ่งใดก็ตามย่อมทำได้โดยง่าย แต่ถ้ารัฐทอดทิ้งการศึกษาเสียแล้ว ไม่ว่าจะรัฐจะกระทำการอันใดโดย้อมไม่บังเกิดผล"

อริสโตเติล (Aristotle, ชาวกรีก มีชีวิตระหว่าง 384-322 ปีก่อนคริสตกาล) ให้ความหมายการศึกษาว่า

"การศึกษาคือการอบรมคนให้เป็นพลเมืองดี คำเป็นชีวิตช่วยความบริสุทธิ์"

จอห์น ลามอส คอมินิอุส (John Amos Comenius, ชาวเชคโก-

สโลวาเกีย มีชีวิตระหว่าง ค.ศ. 1592-1670 อยู่ในช่วง พ.ศ. 2135-2213)
ให้ความหมายการศึกษาว่า

"การศึกษาคือการทำให้คนมีความรู้ มีศีลธรรมและมีปัญญา"

จอห์น มิลตัน (John Milton, ชาวอังกฤษ มีชีวิตอยู่ระหว่าง
ค.ศ. 1608-1674 อยู่ในช่วง พ.ศ. 2151-2217) ให้ความหมายของการศึกษาว่า

"การศึกษาคือการปรับคนให้สามารถกระทำหน้าที่ทุกอย่าง อย่างยุติธรรม
เที่ยงตรง อีกทั้งมีความเชี่ยวชาญและเข้มแข็งทั้งในยามสงบและหรือ
ยามสงคราม"

จอห์น ล็อก (John Locke, ชาวอังกฤษ มีชีวิตอยู่ระหว่าง ค.ศ. 1632-1704
อยู่ในช่วง พ.ศ. 2175-2247) ให้ความหมายของการศึกษาว่า

"การศึกษาคือองค์ประกอบของพลศึกษา จริยศึกษา และพุทธิศึกษา"

ยัง ยักส์ รูสโซ (Jean Jacques Rousseau, ชาวฝรั่งเศส มีชีวิต
ระหว่าง ค.ศ. 1712-1778 อยู่ในช่วง พ.ศ. 2255-2321) ให้ความหมายของการศึกษา
ว่า

"การศึกษาคือการปรับปรุงคนให้เหมาะสมกับโอกาสและสิ่งแวดล้อม มีเปลี่ยนแปลงไป
หรืออาจกล่าวได้ว่า การศึกษาคือการนำเอาศักยภาพ (Potentiality) ที่มีอยู่
ในตัวบุคคลมาใช้ให้เกิดประโยชน์"

โจฮัน เฮนริค เปสตาลอสซี (Johann Heinrich Pestalozzi, ชาวสวิส
มีชีวิตอยู่ระหว่าง ค.ศ. 1746-1827 อยู่ในช่วง พ.ศ. 2289-2370) ให้ความหมาย
ของการศึกษาว่า

"การศึกษาคือการปลูกฝังความเคารพนับถือในตัวบุคคล มีความรัก มีเมตตา
เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน และถือว่าการศึกษาคือการพัฒนาสมรรถภาพทางสมองของคน
ให้เจริญขึ้นเรื่อย ๆ และผสมกลมกลืนกันทุกทาง"

โจฮัน เฟรดริก แฮร์บาร์ท (Johann Friedrich Herbert, ชาวเยอรมัน มีชีวิตอยู่ระหว่าง ค.ศ. 1776-1841 อยู่ในช่วง พ.ศ. 2319-2384) ได้ให้ความหมายของการศึกษาว่า

"การศึกษาคือการทำให้พลเมืองของชาติมีความประพฤติและมีอุปนิสัยที่ดีงาม"

เฟรดริก เฟรเอเบล (Friedrich Froebel, ชาวเยอรมัน มีชีวิตอยู่ระหว่าง ค.ศ. 1782-1852 อยู่ในช่วง พ.ศ. 2325-2395) ให้ความหมายของการศึกษาว่า

"การศึกษาคือการพัฒนาบุคลิกภาพของมนุษย์"

เฮอร์เบิร์ต สเปนเซอร์ (Herbert Spencer, ชาวอังกฤษ มีชีวิตอยู่ระหว่าง ค.ศ. 1820-1903 อยู่ในช่วง พ.ศ. 2363-2446) ให้ความหมายของการศึกษาว่า

"การศึกษาคือการเตรียมตัวสำหรับการดำรงชีวิตที่สมบูรณ์"

จอห์น ดิวอี้ (John Dewey ชาวอเมริกัน มีชีวิตอยู่ระหว่าง ค.ศ. 1959-1962 อยู่ในช่วง พ.ศ. 2502 - 2505 ให้ความหมายของการศึกษาไว้ว่า

1. "การศึกษาคือชีวิต" (Education is life)

ไม่ใช่เป็นการเตรียมตัวเพื่อชีวิตภายหลัง เพราะชีวิตภายหน้าย่อมมีการเปลี่ยนแปลง จึงเตรียมตัวเพื่อชีวิตภายหลังไม่ได้ การศึกษากับชีวิตเป็นของคู่กัน ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ตราบใดที่ยังมีชีวิตอยู่ จะต้องมีการศึกษาอยู่ตลอดไป เป็นการศึกษาตลอดชีวิต ฉะนั้น ในการจัดการศึกษาจึงจัดให้เรียนสิ่งที่จำเป็นต่อชีวิตประจำวัน นำเรื่องในชีวิตประจำวันมาศึกษา หักแก้อุปสรรคในชีวิตปัจจุบัน

2. "การศึกษาคือความเจริญงอกงาม" (Education is growth)

คนที่ได้รับการศึกษาย่อมเจริญงอกงามทุกทาง ทั้งร่างกาย อารมณ์ สังคม สติปัญญา แต่ความงอกงามดังกล่าวต้องเป็นไปในทิศทางที่ดี ในทางสังคมปรารถนาด้วย

คุณค่าของการศึกษาอยู่ที่บทบาทที่การศึกษาสามารถสร้างความปรารถนาที่จะเจริญงอกงามต่อเนื่องกันตลอดไปให้เกิดขึ้นในตัวบุคคล (desire for continued growth) และการที่การศึกษาให้เครื่องมือ (means) ช่วยทำให้ความปรารถนาคงกล่าวเป็นความจริงขึ้นมาด้วย

3. "การศึกษาคือการสร้างประสบการณ์ให้แก่ชีวิต"

การศึกษาจะต้องจัดให้มีกิจกรรม (Activity) เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการกระทำ (Transaction) เพื่อให้เกิดประสบการณ์ (Experience) อันนำไปสู่ความเฉลียวฉลาด (Intelligence) ของมนุษย์

คณะกรรมการพัฒนาการศึกษาระหว่างชาติ (International Council for Education Development) จากการประชุมปรึกษาหารือของคณะกรรมการพัฒนาการศึกษาระหว่างชาติ ขององค์การยูเนสโกเมื่อปี ค.ศ. 1972 (พ.ศ. 2515) ได้ให้ความหมายของการศึกษาว่า การศึกษาเป็นกระบวนการตลอดชีวิต ความหมายนี้เป็นทัศนะใหม่ คณะกรรมการนี้ได้เสนอแนะระบบการศึกษาที่จะช่วยลบลบปัญหาที่ทุกประเทศกำลังประสบอยู่ ในปัจจุบันและอนาคต "การศึกษาไม่อาจจะอยู่ภายในกรอบจำกัดแห่งเวลาและสถานที่ได้อีกต่อไป" แต่ที่ประชุมเห็นพ้องต้องกันว่า "การศึกษา คือ การเรียนรู้ ไม่ว่าจะที่ไหน เมื่อไร หรือด้วยวิธีการใด ๆ ก็ได้" เราสามารถมองเห็นธรรมชาติของการศึกษาว่าเป็นกระบวนการต่อเนื่อง โดยเริ่มตั้งแต่คนมนุษย์เกิดไปจนกระทั่งตาย อีกนัยหนึ่งการศึกษาแบบนี้คือการศึกษาประเภทไม่เป็นแบบแผน (Informal Education) ซึ่งหมายถึงการศึกษาที่เป็น "กระบวนการตลอดชีวิต" เป็นการศึกษาเรียนรู้ ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ การปฏิบัติภารกิจในชีวิตประจำวันต่าง ๆ เช่น การเล่น การฟัง การพูด การอ่าน การเขียน หรือการประกอบอาชีพของมนุษย์ทุกคน

นักการศึกษารุ่นใหม่เชื่อว่า แม้จะเลิกการเรียนในระบบโรงเรียนเสียหมด ก็เชื่อว่ามนุษย์มิใช่จะหยุดการศึกษา เรียนรู้ ลงทันทีทันใดและกลายสภาพเป็นโง่เง่าไป หากแต่คนมนุษย์ก็ยังสามารถศึกษา เรียนรู้ ในรูปแบบเฉพาะของตนเองต่อไปได้เท่าที่จำเป็น และตรงกับความต้องการของมนุษย์เองมากกว่าการเรียนรู้อันในระบบโรงเรียน

ตามปกติ

อย่างไรก็ตาม ทวีป อภิลิทธิ โค้กกล่าวว่า ถ้าสามารถจัดการศึกษาให้ประสมประสานกันทั้ง 3 ระบบ คือ ระบบการศึกษาในโรงเรียน หรือการศึกษาประเภทมีแบบแผน (Formal Education) ระบบการศึกษานอกโรงเรียน หรือการศึกษาประเภทไม่มีแบบแผน (Non-Formal Education) และการศึกษาประเภทไม่เป็นแบบแผน (Informal Education) เชื่อว่า จะสามารถจัดการศึกษาได้สนองความต้องการของผู้เรียน และสามารถลดความสูญเปล่าได้มากขึ้น

สำหรับนักการศึกษาของไทยก็ได้ให้ความหมายการศึกษาไว้หลายท่าน อาทิเช่น มล.ปิ่น มาลากุล, ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง ดร.พนัส หันนาคินท์ ดร.ระวี ภาวิไล และ ดร.บุญโญ สาทร เป็นต้น

มล.ปิ่น มาลากุล กล่าวไว้ในหนังสือวิชาครู เล่มเล็กว่า การศึกษากับการเรียน หนังสือ นั้นแตกต่างกันมาก เพราะการเรียนหนังสือจำกัดอยู่ที่หนังสือและความรู้ในหนังสือ เท่านั้น ส่วนการศึกษาคือ "เครื่องมือที่ทำให้เกิดความเจริญงอกงามทุกทางในตัวบุคคล" การให้การศึกษาแก่เด็กนั้นคือการส่งเสริมพัฒนาการของเด็กทางร่างกาย อารมณ์ สังคม สติปัญญา มุ่งหมายให้เด็กเติบโตเป็นบุคคลที่สมบูรณ์ คำรณตนอยู่ได้ด้วยดีในภายหน้า จุดหมายปลายทางของการศึกษาคือการเป็นพลเมืองดี มีสัมมาอาชีพ

ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ให้ความหมายของการศึกษาว่า "การศึกษา คือความเจริญงอกงามของขั้นที่ 5 เพื่อว่าบุคคลจะได้เบาบางลง" หมายความว่า มนุษย์ประกอบด้วยรูป (ร่างกาย) เวทนา (ความรู้สึกลึก) สัญญา (ความจำ) สังขาร (ขรรฆมารมทั้งปวง เช่น ความคิดเรื่องสิ่งใดดีหรือไม่ดี เจตคติ เป็นต้น) วิญญาณ (ความรู้) รวมกันเรียกว่า ขั้นที่ 5 การจะทำให้เจริญงอกงามนั้นต้องส่งเสริมสิ่งทั้ง 5 นี้ ให้งอกงามโดยวิธีพยายามให้หลุดพ้นหรือเป็นอิสระจากโลภะ (อยากได้) โทษะ (คิดร้าย) โมหะ (หลงไม่รู้จักความจริง) หรือบุคคลิกนัยหนึ่งว่า การศึกษาคือการพัฒนาขั้นที่ 5 เพื่อให้สามารถอยู่ในสังคมและให้จักรกลเลส ศันทา อันได้แก่ โลก โกรช หลง

ดร. เอกวิทย์ ๗ ถาวร กล่าวไว้ว่า การศึกษาคือ การสร้างสมและถ่ายทอดความรู้ ประสบการณ์ของมนุษย์เพื่อการแก้ปัญหา และยังให้เกิดความเจริญ การศึกษามีความจำเป็นต่อเมืองและท้องถื่น เปลี่ยนแปลงแก้ไขระบบอยู่เสมอ การศึกษามีความหมายกว้างไกล และลึกกว่าการเรียนหนังสือและการไปโรงเรียน การศึกษาก่อให้เกิดความเจริญทางพุทธปัญญา จิตใจ สังคม และพลานามัย การศึกษาค่าเป็นอยู่เป็นลำเป็นสันในสถานศึกษา แต่การศึกษาส่วนใหญ่เกิดขึ้นอยู่นอกสถานศึกษา การศึกษามีวิชาการเรียนรู้เนื้อหาวิชา แต่เป็นการเรียนให้ได้ความคิดและระบบการศึกษาที่ดี และการศึกษาเป็นการโน้มนำให้บุคคลเกิดความประจักษ์ใจ และพัฒนาความสามารถของตนให้รู้ว่าตนทำอะไรได้มากกว่าการฝึกฝนเฉพาะอย่าง

กระบวนการดังกล่าว หากนำมากล่าวโดยย่อ ก็จะทำให้เห็นถึงความหมายของการศึกษาได้โดยสรุปว่า การศึกษาหมายถึง

- ก. วิธีการต่าง ๆ ที่ถ่ายทอดความรู้ ทักษะและเจตคติ
- ข. ทฤษฎีต่าง ๆ ที่พยายามจะอธิบายหรือให้เหตุผลในการถ่ายทอดนั้น ๆ
- ค. คุณค่าหรืออุดมคติต่าง ๆ ที่มนุษย์พยายามจะเข้าไปให้ถึงโดยอาศัยความรู้ ทักษะและเจตคติ เพราะฉะนั้นวิธีการฝึก หรือถ่ายทอดจึงขึ้นอยู่กับคุณค่าหรืออุดมคติ ที่ตั้งประสงค์นี้เห็นผลนั้นปลาย

ดร. พนัส หันเนาคินทร์ ให้ความหมายของการศึกษาในหนังสือหลักการบริหารโรงเรียนว่า การศึกษาคือความเจริญและการศึกษานั้นความจริงจะต้องประกอบด้วยคุณลักษณะ 2 ประการ คือ

1. ไม่เป็นภัยต่อสังคมที่ตัวเองเป็นสมาชิก หมายความว่า การศึกษาที่ปลูกฝังให้เกิดความเจริญขึ้นในตัวผู้เรียน ต้องไม่เป็นพิษเป็นภัยต่อสังคม ถ้าเด็กได้เรียนรู้ในสิ่งที่เป็นภัยไป ก็จะบั่นทอนความเจริญของตนเองในสังคมนั้น ๆ
2. ความเจริญนั้นไม่เป็นเครื่องสกัดกั้นความเจริญที่จะมีต่อไป หมายความว่า การจะปลูกฝังความเจริญให้ปรากฏมีขึ้นในตัวผู้เรียนระดับใด ๆ ก็ตาม ความเจริญในระดับนั้น ๆ ไม่ควรจะเป็นมูลเหตุทำให้ผู้เรียนทอดอวยที่จะเรียนรู้ในระดับที่สูงขึ้น

ดร.ระวี ภาวิไล ให้ความหมายการศึกษาไว้สั้น ๆ ว่า "การศึกษาคือการพัฒนามนุษย์"

ดร.ภิญโญ สาธร ได้รวบรวมความคิดเห็นของบุคคลผู้มีอาชีพต่าง ๆ ที่ให้ความหมายของการศึกษาแตกต่างกันไป พอจะสรุปได้ว่า

"การศึกษาเป็นกระบวนการพัฒนาบุคคลทั้งในด้านจิตใจ นิสัย และคุณสมบัติ
อย่างอื่น กระบวนการศึกษาเป็นเครื่องมือที่คนรุ่นหนึ่งให้แก่คนอีกรุ่นหนึ่ง เครื่องมือนี้
ถ้าไม่นำไปใช้จะไม่เกิดประโยชน์อันใด นอกจากนี้การศึกษายังเป็นเครื่องมืออันสำคัญ
ของรัฐ ในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของพลเมือง เพื่อก่อให้เกิดความมั่นคง
ของรัฐ ตามที่รัฐต้องการทั้งในด้านสังคม วัฒนธรรม และการเมือง"

1.3 ความหมายของการศึกษาในทัศนะของผู้ประกอบอาชีพอื่น ๆ

มีบุคคลสำคัญในสาขาวิชาชีพต่าง ๆ ได้ให้ความหมายของการศึกษาไว้
ต่าง ๆ กัน ที่สำคัญมีดังต่อไปนี้ คือ

ยอร์จ ดี. สปินด์เลอร์ (George D. Spinder) นักมานุษยวิทยา
กล่าวว่า การศึกษา "คือกระบวนการหนึ่งในการถ่ายทอดวัฒนธรรม การถ่ายทอดวัฒนธรรม
ดังกล่าวไม่ใช่ถ่ายทอดทางเดียว ซึ่งมุ่งแต่จะให้ทุกคนมีแบบวัฒนธรรมเป็นพิมพ์เดียวกันหมด
แต่เป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรมที่จะให้บุคคลแต่ละคน เป็นตัวของตัวเองทั้งในด้านรูปร่าง
ภายนอก ทักษะ และบุคลิกภาพ ซึ่งหมายรวมทั้งความรู้สึกรู้จักคิด เจตคติ เชื้อชาติ ฐานะ
ร่างกาย จิตใจ อารมณ์ และสังคม"

ยอร์จ เอฟ. เนลเลอร์ (George F. Kneller) นักมานุษยวิทยา
อีกคนหนึ่ง กล่าวว่า การศึกษาคือกระบวนการทุกชนิด เว้นแต่กระบวนการทางชีววิทยา
เท่านั้น ซึ่งช่วยสร้างจิตใจ นิสัย และความสามารถทางกายให้แก่บุคคล

พอล เอ. แซมมวลสัน (Paul A. Samuelson) นักเศรษฐศาสตร์
ให้ความเห็นว่า สำหรับประเทศด้อยพัฒนา เนื่องจากคนที่มีการศึกษาอย่างมั่งคั่งได้ผลิต

มากกว่า ดังนั้นควรจัดงบประมาณให้แก่การศึกษาและโครงการต่าง ๆ ที่มุ่งหมายลดความไม่รู้หนังสือทุกอย่างให้มาก การจัดการศึกษาก็ไม่ควรมุ่งเพียงเพื่อให้บุคคลอ่านออกเขียนได้เท่านั้น แต่จะต้องฝึกอบรมในด้านเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมให้แก่พลเมืองด้วย ควรส่งคนมีปัญญาไปศึกษาต่างประเทศในด้านวิศวกรรมศาสตร์และธุรกิจให้มาก เพราะการศึกษาคือเครื่องมือปรับปรุงทรัพยากรให้ดีขึ้น ซึ่งจะช่วยพัฒนาเศรษฐกิจในท้ายที่สุด

ทีโอดอร์ คับบิว. ชูลทซ์ (Theodore W. Schultz) นักเศรษฐศาสตร์ แสดงความเห็นว่าการศึกษายเป็นการลงทุนอย่างหนึ่งของมนุษย์ เป็นการลงทุนเพื่อประโยชน์ของตนเอง เพราะการศึกษาช่วยพัฒนาความสามารถ ความเจริญงอกงามต่าง ๆ ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ต่างก็พลอยมีทักษะและความชำนาญเฉพาะอย่าง โดยอาศัยการศึกษา นอกจากนี้ การศึกษายังช่วยสร้างสถานภาพต่าง ๆ ให้เกิดขึ้น ทำให้มนุษย์รู้จักเปลี่ยนแปลง ที่สำคัญที่สุดก็คือการศึกษาช่วยทำบุคคลให้เป็นคน 3 ประเภท คือ

1. เป็นผู้ใช้สินค้าที่ดีในปัจจุบัน
2. จะเป็นผู้ใช้สินค้าที่ดีในอนาคต
3. จะเป็นผู้ผลิตสินค้าที่ดี เปรียบพร้อมด้วยความสามารถและประสิทธิภาพในอนาคต

เจมส์ เอส โคลแมน (James S. Coleman) นักรัฐศาสตร์ ให้ความเห็นว่าการศึกษามีลักษณะจำเป็นที่จะต้องเป็นอนุรักษนิยม ซึ่งทำหน้าที่รักษาและถ่ายทอดวัฒนธรรม แต่ปัจจุบันนี้ระบบการศึกษาเป็นตัวการหลักสำหรับการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ทุกลักษณะ และในรอบ 20 ปีที่ผ่านมาไปแล้วนั้น ปรากฏว่าการศึกษามีบทบาทสำคัญที่ก่อให้เกิดความเจริญพัฒนาในด้านเศรษฐกิจและการเมือง

เดวิด อี. แอ็พเตอร์ (David E. Apter) นักรัฐศาสตร์ เห็นความสำคัญของการศึกษา เพราะการศึกษามีบทบาทสำคัญในการพัฒนาเด็กและเยาวชน ถือว่าการศึกษว่าเป็นตัวการสำคัญที่ช่วยทำให้สังคมทันสมัย

ทาลคอต พาร์สัน (Talcott Parson) นักสังคมวิทยา มีความเห็นว่าการศึกษาคือเครื่องมือเตรียมเด็กและเยาวชนให้มีบทบาทในวงการอาชีพต่าง ๆ ของผู้ใหญ่

ถึงแม้ว่าวิชาที่เรียนจะไม่เกี่ยวข้องโดยตรงในการประกอบอาชีพ แต่การศึกษาที่สนับสนุนให้เด็กแข่งขันกันทำคะแนนสูง ๆ ช่วยสร้างค่านิยมในการทำงานให้ได้รับความสำเร็จในตัวเด็ก แม้เด็กจะมีบุคลิกภาพต่าง ๆ กัน แต่โรงเรียนก็ทำหน้าที่อบรมให้เด็กเป็นสมาชิกของสังคมที่มีรูปแบบตามที่สังคมปรารถนาได้เหมือน ๆ กัน กิจกรรมต่าง ๆ ที่หล่อหลอมเด็กให้เป็นสมาชิกที่ดีของสังคมเรียกว่า กิจกรรมสังคมประกิติ (socialization activities)

1.4 ความหมายของการศึกษาโดยสรุป

จากความคิดเห็นของบุคคลต่าง ๆ ที่ให้ความหมายของการศึกษาแตกต่างกันไปดังกล่าวมาแล้วข้างต้น สามารถเน้นให้เห็นความหมายของการศึกษาในปัจจุบันได้ดังนี้คือ

1. การศึกษาคือการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม และปรับสิ่งแวดล้อมให้เข้ากับตัวเรา คือ ถ้าเราเข้าไปอยู่ในวงสังคมใด ๆ ก็ต้องปรับตัวให้เข้ากับบรรยากาศและความเป็นอยู่ของสังคมนั้น

2. การศึกษาคือการเจริญงอกงาม คนที่ได้รับการศึกษาย่อมมีความเจริญงอกงามขึ้นทั้งกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา ได้พบมากและได้เห็นมากย่อมมีสติปัญญาความรู้เพิ่มพูนขึ้น คนมีการศึกษาย่อมรู้จักดิ้นรู้จักชอบ ควบคุมตนเองได้ยอมเข้ากับสังคมได้ทุกชั้น ย่อมรู้จักรักษาตัวให้มีพลานามัยดีได้

3. การศึกษาคือกระบวนการของสังคม การศึกษาเป็นเครื่องมืออันสำคัญ ที่จะถ่ายทอดคิดปวิทยาการต่าง ๆ จากคนปัจจุบันไปสู่อนุชนรุ่นหลัง นอกจากนั้นยังสามารถรักษารัฐธรรมนูญและความเป็นอยู่ของสังคมไว้ได้ไม่ให้อ่อนแอลงไป

4. การศึกษาคือการจัดประสบการณ์และสิ่งแวดล้อมให้แก่เด็ก เรียนประสบการณ์และสิ่งแวดล้อมที่จำเป็นช่วยก่อให้เกิดกระบวนการศึกษา เราจึงมีความจำเป็นจะต้องจัดสรรสิ่งเหล่านี้ที่จำเป็นให้แก่เด็กของเรา เพื่อให้มีพัฒนาการไปตามความต้องการของเด็กและสังคม

5. การศึกษาคือการสร้างหรือการจัดประสบการณ์เสียใหม่ให้เป็น

ประสบการณ์ที่มีความหมายต่อมนุษย์และเพิ่มพูนความสามารถของมนุษย์อีกด้วย คนเราทุกคนย่อมมีอุปสรรคในการดำเนินชีวิต และโลกย่อมมีอะไรเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ คนเราจึงต้องสร้างหรือจัดประสบการณ์ใหม่อยู่เสมอ

6. การศึกษาคือการพัฒนาความสามารถ คือเป็นการส่งเสริมความสามารถของคนเราที่มีอยู่ให้ไปสู่ขีดสูงสุดตามความสามารถของเขาเท่าที่จะทำได้ เพื่อให้มีประสิทธิภาพ ในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่สิ่งจะเกิดขึ้นให้ลุล่วงไปได้

7. การศึกษาคือการสนองความต้องการ คนเรามีความต้องการทางกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา การศึกษาย่อมช่วยสนองความต้องการเหล่านั้น ตลอดจนสนองความต้องการของสังคมอีกด้วย

8. การศึกษาคือชีวิตแต่ไม่ใช่เตรียมตัวเพื่อชีวิต เด็กจะต้องได้รับการแนะนำให้รู้จักชีวิตจริง ให้เด็กได้รู้จริงทำจริงโดยให้เกิดมีประสบการณ์ขึ้นแก่เด็ก เราจัดการศึกษาให้แก่เด็กเท่าที่เห็นว่าเป็นของจำเป็นเท่านั้น นำเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันมาสอนเด็ก แล้วให้เด็กนำไปปฏิบัติได้ด้วย

ถ้าจะสรุปความหมายต่าง ๆ ของการศึกษาดังกล่าวข้างต้นเข้าด้วยกันคงจะได้อความว่า การศึกษาคือการจัดประสบการณ์ให้แก่ผู้เรียน และประสบการณ์ดังกล่าวนี้จะต้องเป็นที่พึงปรารถนา และมีคุณประโยชน์แก่สังคมในอันที่จะทำให้ผู้เรียนมีความเจริญก้าวหน้าไปตามความสามารถของตนในทุกวิถีทาง และมีชีวิตอยู่ด้วยความสงบสุขอันเป็นที่พึงปรารถนาของสังคมนั้น ๆ

2. ความมุ่งหมายของการศึกษา

ดร. ชำรง บัวศรี ได้กล่าวว่า การกระทำในสิ่งต่าง ๆ เราต้องยอมรับความมุ่งหมายเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ อย่างน้อยที่สุดเราก็ต้องการทราบว่า ที่ทำไปนั้นเพื่ออะไร ในค่านการศึกษาก็เช่นกัน จะต้องมีการกำหนดความมุ่งหมายขึ้นไว้ เพื่อเป็นเป้าหมายให้ผู้ปฏิบัติทราบว่า การกระทำของตนนั้นจะต้องมุ่งไปสู่จุดใด กล่าวอีกนัยหนึ่ง ความมุ่งหมายเป็นสิ่งที่คาดคะเนหรือหวังผลไว้ล่วงหน้าว่า ถ้าหากได้มีการกระทำหรือปฏิบัติอย่างถูกต้อง

และเหมาะสมแล้ว ย่อมจะบรรลุผลตามเป้าหมายที่ได้กระทำไว้

2.1 ความมุ่งหมายของการศึกษาคืออะไร

ความมุ่งหมายของการศึกษา เป็นเป้าหมายหรืออุดมการณ์หรือปรัชญา ที่มุ่งหวังที่กำหนดไว้เป็นแนวทางในการปฏิบัติภารกิจทางการศึกษา เพื่อให้ได้ผลสำเร็จตามที่ต้องการ ความมุ่งหมายของการศึกษายังแสดงออกให้เห็นส่วนเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับวัตถุประสงค์ นโยบายและแผนในการจัดการศึกษา หากว่าได้มีการกำหนดวัตถุประสงค์ นโยบายและแผนเพื่อจะปฏิบัติภารกิจให้มีผลตามความมุ่งหมาย ความมุ่งหมายนั้นจะมีลักษณะเด่นชัด การดำเนินการเกี่ยวกับการศึกษาจำเป็นต้องวางจุดมุ่งหมายเพื่อให้ทราบจุดประสงค์หรือเป้าหมายที่แน่นอนก่อน ดังนั้น เมื่อการศึกษาเป็นเครื่องมือที่จะพัฒนาบุคคลให้เป็นไปตามที่สังคมพึงประสงค์แล้ว จึงจำเป็นต้องอย่างยิ่งที่จะต้องวางจุดมุ่งหมายของการศึกษาให้แน่ชัดไปว่า จะจัดการศึกษาเพื่ออะไร โดยยึดแนวทางหรือปรัชญาอะไรเป็นหลัก และจะดำเนินการไปได้โดยใช้วิธีการอย่างไร

2.2 ลักษณะความมุ่งหมายของการศึกษาที่ดี

ความมุ่งหมายของการศึกษามีความสำคัญมากที่สุดในการจัดการศึกษา ทั้งนี้เพราะจะเป็นเครื่องมือชี้ทางและวิธีการในการกระทำไปให้ถึงจุดประสงค์ที่ต้องการ ดังนั้น ความมุ่งหมายของการศึกษาที่ดีควรมีลักษณะดังนี้

1. ช่วยให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์มากที่สุด ไม่ว่าจะ เป็นในด้านความรู้ ทักษะ เจตคติ และความเข้าใจ ซึ่งก่อให้เกิดค่านิยมที่ถูกต้อง มีพฤติกรรมเป็นที่พึงปรารถนาของสังคม

2. ควรตั้งอยู่บนรากฐานทางการศึกษาอย่างถูกต้อง แน่นแฟ้น เช่น พื้นฐานทางปรัชญา จิตวิทยา ประวัติศาสตร์ สังคมวิทยา และวิทยาศาสตร์ เป็นต้น

3. ควรยืดหยุ่นและเปลี่ยนแปลงได้ตามความเหมาะสมกับสภาวะการณ์

4. ควรกำหนดไว้อย่างชัดเจนไม่คลุมเครือ

5. ควรตั้งอยู่บนรากฐานของความเป็นจริง และสามารถที่จะปฏิบัติให้บรรลุผลสำเร็จได้

6. ต้องส่งเสริมพัฒนาการของเด็กในทุก ๆ ด้าน

2.3 ระดับความมุ่งหมายของการศึกษา

ระดับความมุ่งหมายของการศึกษา สุมิตร คุณานุกร ได้เขียนว่า ถ้าแบ่งจากระดับสูงสุดไปสู่ระดับต่ำสุด แบ่งได้เป็น 5 ระดับ ดังนี้

1. ความมุ่งหมายระดับชาติ เป็นระดับสูงสุดมักจะเรียกว่า ปรัชญา การศึกษาหรือปณิธานการศึกษา ความมุ่งหมายระดับนี้ถือว่าเป็นหลักในการจัดการศึกษา หรือต้นกำเนิดความคิดในการกำหนดความมุ่งหมายของการศึกษาระดับอื่น ๆ และเป็นแนวทางในการจัดการศึกษา ตลอดจนการเรียนการสอน ความมุ่งหมายระดับชาติ ของประเทศไทย คุ้ได้จากแผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2520

2. ความมุ่งหมายในแต่ละระดับการศึกษา มีความเฉพาะเจาะจง อยู่แค่เพียงระดับการศึกษาหนึ่ง เช่น ระดับประถมศึกษา ระดับมัธยมศึกษา ระดับอุดมศึกษา ความมุ่งหมายในแต่ละระดับมีรากฐานมาจากความมุ่งหมายระดับชาติ

3. ความมุ่งหมายในระดับของหลักสูตร ความมุ่งหมายระดับนี้ใกล้เคียง กับความมุ่งหมายในแต่ละระดับการศึกษามาก ความมุ่งหมายในแต่ละระดับการศึกษามักถูก นำมาใช้เป็นความมุ่งหมายของหลักสูตรด้วย คือใช้แทนกันได้ และมักจะยึดหลักสูตรระดับชาติ เป็นแกนกลาง เว้นแต่ในบางท้องถิ่นที่มีสภาพของสังคม เศรษฐกิจที่แตกต่างออกไป ความ มุ่งหมายของหลักสูตรย่อมเปลี่ยนแปลงไป อย่างไรก็ตาม ความมุ่งหมายของหลักสูตรระดับชาติ ที่ถือเป็นแกนกลางมักจะกำหนดไว้อย่างเป็นกลาง เพื่อให้ง่ายแก่การปฏิบัติ

4. ความมุ่งหมายในระดับหมวดวิชา เป็นความมุ่งหมายเฉพาะ และแตกต่างกันไปในแต่ละหมวดวิชา เพื่อให้ผู้เรียนได้มีความรู้ ทักษะ ประสบการณ์ด้านใด เป็นพิเศษ เช่น หมวดคณิตศาสตร์ หมวดวิชาภาษาไทย เป็นต้น

5. ความมุ่งหมายในการสอน ความมุ่งหมายในการสอนมีความสำคัญมาก เพราะอุดมการณ์ที่ใฝ่กว้างไว้ในระดับต่าง ๆ แล้วนั้น จะบังเกิดผลหรือไม่ขึ้นอยู่กับภาระทำ ซึ่งออกมาในรูปของการสอน ดังนั้น จุดมุ่งหมายในการสอนจึงควรกำหนดไว้ชัดเจนไม่คลุมเครือ หรือมีใจความกว้าง ๆ แบบเดียวกับจุดมุ่งหมายทั่วไป จุดมุ่งหมายในการสอนที่ชัดเจนที่สุด

เรียกว่าจุดมุ่งหมายเชิงพฤติกรรม ซึ่งหมายถึง จุดมุ่งหมายระดับการเรียนการสอนที่ระบุ การกระทำเพื่อพฤติกรรมของผู้เรียนอย่างชัดเจน ว่าผู้เรียนสามารถทำอะไรได้บ้าง หลังจากที่เราเรียนบทเรียนนั้น ๆ ไปแล้ว และการกระทำของผู้เรียนที่ระบุนั้น ครูสามารถ สังเกตและจัดการเปลี่ยนแปลงในพฤติกรรมนั้น ๆ ได้

2.4 ความมุ่งหมายของการศึกษาโดยทั่วไปตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงสมัยปัจจุบัน

การศึกษาได้มีการจัดกันมาตั้งแต่ครั้งโบราณเรื่อยมาจนถึงปัจจุบันนี้ การจัดการศึกษาแต่ละสมัยย่อมมีความมุ่งหมายด้วยกันทั้งนั้น แต่ว่ามีอะไรที่ผิดแผกแตกต่าง กันไปบ้าง เมื่อสรุปความมุ่งหมายการศึกษาของโลกนับแต่สมัยโบราณมาจนถึงปัจจุบัน ก็พอแบ่งออกได้เป็น 3 ระยะ คือ

1. ความมุ่งหมายของการศึกษาสมัยโบราณ
2. ความมุ่งหมายของการศึกษาสมัยใหม่
3. ความมุ่งหมายของการศึกษาสมัยปัจจุบัน

1. ความมุ่งหมายของการศึกษาสมัยโบราณ

สังคมมนุษย์ในสมัยโบราณนั้น การศึกษามีความสลบซับซ้อน แต่ก็สืบเนื่อง กันไป ความมุ่งหมายของการศึกษาเป็นไปเพื่อสร้างเสริมอุปนิสัยใจคอ ความถนัด ตามธรรมชาติ ทักษะ และคุณธรรมของบุคคล โดยการศึกษาด้วยตนเองตามวิถีแห่งการ มีชีวิตร่วมกัน แทนการได้รับการศึกษาจากผู้อื่น ชีวิตในครอบครัวหรือชีวิตท่ามกลางวงศาคณาญาติ ชีวิตการทำงานหรือชีวิตการเล่น ชีวิตในพิธีการหรือชีวิตในงานฉลองต่าง ๆ ล้วนแต่เป็นช่วงเวลาแห่งการเรียนรู้เป็นนิตย การศึกษาจะเกิดขึ้นเสมอทั้งในช่วงที่ ได้รับการดูแลเอาใจใส่จากแม่จนถึงบทเรียนจากการล่าสัตว์ของพ่อ ทั้งในการเฝ้า สังเกตความเปลี่ยนแปลงแห่งฤดูกาลไปจนถึงการดูแลสัตว์เลี้ยง หรือแม้แต่การฟังผู้เฒ่า ผู้แก่เล่านิทานไปจนถึงการฟังเสียงสวดของพอมคหมอผีประจำเผ่า แบบแผนแห่งการ เรียนรู้ตามธรรมชาติและมีได้เป็นการศึกษาโดยอาศัยสถานศึกษาแต่อย่างใด ดังนั้น การศึกษาในสมัยโบราณจึงเป็นการศึกษาเพื่อความอยู่รอด และรักษาไว้ซึ่งขนบธรรมเนียม

ประเพณีของเผ่าพันธุ์ของคนมิให้สูญหายไป ดังเห็นได้จากตัวอย่างชาวแอฟริกาในสมัยโบราณมีจุดมุ่งหมายเพื่อการดำรงชีพ จริงอยู่แม้ไม่มีครูสอนและไม่มีโรงเรียน แต่ผู้ใหญ่ทุกคน และบ้านทุกบ้านก็ย่อมเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้แก่คนรุ่นเยาว์ แม้จะเป็นการศึกษาที่อยู่ในวงแคบและไม่มีระบบ

ในระยะต่อมา โรงเรียนในโลกนี้ได้เกิดขึ้นเมื่อมนุษย์ได้ประดิษฐ์ภาษาเขียนขึ้นมา เพิ่มเติมจากภาษาพูดที่มีอยู่แล้ว และก็ได้คิดประดิษฐ์ภาษาพิมพ์ตามมาอีก ดังนั้น การเรียนรู้ของผู้เยาว์ก็เริ่มเปลี่ยนจากการฟังจากปากเปล่าหรือการเข้าร่วมในพิธีกรรมเป็นการเรียนรู้จากการอ่านตำรา ซึ่งเป็นการเรียนรู้โดยทางอ้อม แต่ก็สามารถเรียนรู้ได้มากกว่าและเร็วกว่า ความรู้ต่าง ๆ ที่ได้สั่งสมไว้ในตำรานั้น ได้ถ่ายทอดกันมานับพันๆ ปี ผู้ที่มีความรู้ดีในตำราก็ตั้งตนขึ้นเป็นครู ผู้ที่ต้องการเรียนรู้จากครูก็เข้ามาเป็นนักเรียน อย่างไรก็ตามสัมพันธภาพระหว่างครูกับนักเรียนในยุคนั้นเป็นความสัมพันธ์ที่ไ้พระเดชมากกว่าพระคุณ ซึ่งปรากฏว่าบรรดาพระและนักบวชทั้งหลายมีอิทธิพลเหนือการศึกษามาก

สำหรับการดำเนินการศึกษาของเอเชียในสมัยโบราณนั้นก็ดำเนินมาในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน คือ เมื่อเกิดภาษาเขียนขึ้นมาแล้วก็มีการดำเนินการศึกษากันอย่างกว้างขวาง ในประเทศจีนนั้นความมุ่งหมายของระบบการศึกษาของจีนซึ่งรับผิดชอบงานการฝึกอบรมข้าราชการในระยะแรก ๆ นั้น เป็นระบบที่เปิดกว้างและเสรีมาก เป็นระบบการศึกษาที่ให้ผลดีในการฝึกฝนอบรมทั้งทางทฤษฎีและทางปฏิบัติ แต่ในสมัยต่อมามีความเคร่งครัดในระเบียบพิธีการจนเกินไป ตลอดจนมีการจัดระดับและการสอบไล่ที่เข้มงวดกวัดขัน จึงทำให้การศึกษาอยู่ในวงจำกัด ไม่แพร่หลายเท่าที่ควร

ส่วนการศึกษาในประเทศอินเดียนั้นก็กว้างขวางและก้าวหน้ามาก จนถึงสถานศึกษาขึ้นเป็นมหาวิทยาลัย วิชาการที่เล่าเรียนมีวิชาคณิตศาสตร์ ประวัติศาสตร์ คาราศาสตร์ และเศรษฐศาสตร์ ต่อมาจึงได้เกิดการศึกษาคาตามแนวของพระพุทธศาสนา ที่มีจุดมุ่งหมายต่อสู้เพื่อการศึกษามากกว่าเป็นการศึกษาของชนชั้นวรรณะ แต่อย่างไรก็ตามวิธีการจัดการศึกษาก็ยังมีการเข้มงวดกวัดขันกันอยู่

ส่วนความมุ่งหมายของการศึกษาของชาวเปอร์เซียซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเอเชีย นั้น

เป็นการศึกษาที่ต้องมีการเรียนรู้กันตลอดชีวิต และเป็นการเรียนรู้เพื่อการประกอบอาชีพด้วยในเวลาเดียวกัน

สำหรับกรีกและโรมันนั้นมีวิธีการจัดการศึกษาที่ดีมาก เพราะมีจุดมุ่งหมายในการเรียนที่แน่นอน คือ มุ่งสร้างเสริมบุคลิกภาพเป็นสำคัญ โดยเฉพาะการศึกษาของกรีกโบราณนั้น พวกสถาปนิกถือว่าทหารเป็นใหญ่ ชาวสถาปนิกจึงได้รับการอบรมให้นิยมการเป็นทหาร และได้รับการสั่งสอนให้ทำตนเป็นทหารที่ดีมีประสิทธิภาพ และยังทำตนให้เหนือกว่าพลเมืองกลุ่มอื่นใดที่อยู่ภายใต้อำนาจของตน ดังนั้น ความมุ่งหมายของการศึกษาของสถาปนิกจึงเป็นการเพ่งเล็งไปในทางคุณธรรมของทหารที่ดีจะมี เช่น ได้รับการอบรมให้มีความกล้าหาญ ความอดทน ความเคารพและเชื่อฟังผู้บังคับบัญชา ความรักชาติ และความภักดีต่อประเทศ ส่วนความมุ่งหมายของการศึกษาของกรีกอีกพวกหนึ่งคือชาวเอเธนส์นั้น มิได้มุ่งหมายเพื่อความอยู่รอดอย่างเดียวเท่านั้น ยังมุ่งหมายเพื่อความก้าวหน้าของผู้เรียนอีกด้วย เป็นการศึกษาค้นคว้าและยังเป็นการศึกษาเพื่อความเจริญก้าวหน้าของแต่ละบุคคลอีกด้วย นอกจากนี้ การศึกษาของเอเธนส์ยังมุ่งหมายที่จะให้คนได้รับการศึกษาอย่างได้สัดส่วน และมีความสมดุลย์กัน กล่าวคือ ต้องการให้ทุกคนได้รับความรู้ทั้งด้านพุทธิศึกษา จริยศึกษา พลศึกษา และสุนทรียศึกษาไปพร้อม ๆ กัน และก็ได้สัดส่วนกันอีกด้วย การมีความรู้พิเศษมากไปทางใดทางหนึ่งโดยเฉพาะนั้น ก็ไม่เป็นที่ต้องการสำหรับการศึกษาของพวกโรมันก็มีความมุ่งหมายเช่นเดียวกับของพวกเอเธนส์ คือมุ่งทำให้เป็นคนที่สามารถได้เก่งกล้า มีความสุขสมบูรณ์ทุกอย่าง เป็นผู้ที่ปฏิภาณไหวพริบในอันที่จะให้คำแนะนำแก่คนอื่น ๆ ได้ และต้องเป็นคนที่มีสัจจะอีกด้วย

ส่วนพวกคริสต์ศาสนิกชนนั้น อาศัยวิถึความอารามเป็นสถาบันหลักในการจัดการศึกษา ทั้งนี้เพราะคริสต์ศาสนานั้นมีอิทธิพลในแนวการดำเนินชีวิตของคริสต์ศาสนิกชนเป็นอันมาก จะเห็นได้จากการศึกษาของพวกนี้ มีความมุ่งหมายโน้มเอียงไปทางศาสนาเป็นสำคัญ เรื่องราวที่สอนมักจะปรากฏในรูปที่อ้างอิงในตัวพระเยซู ซึ่งคลบคลานให้อะไรเป็นอะไรไปได้ต่าง ๆ นานา เพราะอิทธิพลของพระองค์ และเป็นการชักจูงให้ผู้ที่เล่าเรียนได้เลื่อมใสในตัวพระองค์และตัวของพระผู้เป็นเจ้า

ในด้านความมุ่งหมายของการศึกษาของอิสลามิกชนนั้น มุ่งจัดการศึกษาเพื่อชีวิต และจัดการศึกษาตามแนวทางการศึกษาตลอดชีวิต เพราะลัทธิความเชื่อของศาสนอิสลามนั้น เป็นลัทธิที่สร้างสรรสังคม นับถือในพระเจ้าองค์เดียว คำเน้นชีวิตโดยอาศัยความอดทน ต่อความทุกข์ทรมานและถือว่าความสุขความสำเร็จในชีวิตนั้นอยู่ที่การศึกษาในด้านธรรมะ เหล่านี้เป็นอุดมคติอันดี কেনส์ระการ ของอิสลามิกชน

การศึกษาในยุโรปสมัยกลางนั้น ได้มีสถาบันการศึกษาระดับมหาวิทยาลัยเกิดขึ้น มาก โดยเฉพาะในเมืองใหญ่ของทวีปยุโรป หลังจากนั้นสถาบันการศึกษาระดับมหาวิทยาลัย ได้ขยายตัวไปยังอเมริกา มหาวิทยาลัยสมัยนั้นได้เปิดสอนวิชาปรัชญา มนุษยศาสตร์ และ วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ อย่างไรก็ตาม มหาวิทยาลัยสมัยนั้นยังไม่มีกฎเกณฑ์อะไรตายตัว เป็นการมุ่งพัฒนาวิชาการด้านต่าง ๆ มากกว่าจัดตั้งเพื่อสนองความต้องการของสังคม

2. ความมุ่งหมายของการศึกษาสมัยใหม่

จากสมัยกลางจนถึงสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยา ยุโรปได้แผ่อิทธิพลขยายอารยธรรม เป็นอันมาก ไม่ว่าทางด้านการความรู้และด้านให้เสรีภาพแก่ประชาชน ตลอดจนการ วางรากฐานแห่งมนุษยธรรม ถึงแม้ว่าในบางกรณีอิทธิพลของการพัฒนาอารยธรรมเหล่านี้ จะมีผลต่อการศึกษา แต่ก็ได้มีการพัฒนาทางการศึกษาไปเป็นอันมากเหมือนกัน ความคิด ทางปรัชญาที่ดี ความคิดในทางจิตวิทยาที่ดี ภาษาพูดที่ดี ภาษาเขียนที่ดี เหล่านี้ได้แพร่หลาย ไปมาก และในสมัยนี้เองได้มีการนำเครื่องพิมพ์เข้ามาใช้เป็นเครื่องมือในการผลิตตำรา และเผยแพร่วิชาการด้านต่าง ๆ การศึกษาจึงได้ขยายตัวออกไปเป็นอันมาก และมี หลายรูปแบบมากขึ้น

เมื่อมีการปฏิวัติอุตสาหกรรมเกิดขึ้นในประเทศอังกฤษ และเมื่อการปฏิวัติ อุตสาหกรรมได้ขยายตัวไปยังประเทศต่าง ๆ หลายประเทศนั้น การปฏิวัติดังกล่าวได้เป็น แรงหนุนให้มีการขยายการศึกษามากขึ้น และเป็นเหตุที่ทำให้ความมุ่งหมายการศึกษาในสมัยนั้น หันเหไปจากเดิม และกลายเป็นการศึกษาของคนธรรมดาสามัญทั่วไป มิใช่แต่พวกผู้ถืออย่าง เก่าก่อนเท่านั้น ที่จะได้รับการศึกษาดีกว่าคนธรรมดาสามัญทั่วไป การศึกษากลายเป็น

กิจกรรมสากลทั่วโลก บางประเทศเริ่มมีกฎหมายบังคับให้เด็กเข้าเรียนและก้าวให้สิทธิ์ในการร่วมปกครองประเทศ ก็กลายเป็นกิจกรรมสากลมากขึ้น แต่เรื่องการแบ่งชั้นวรรณะให้การศึกษาที่ยังคงมีอยู่ มีบางวิชาที่เรารู้กันเฉพาะบุคคลบางประเภท แต่อย่างไรก็ดี เพราะการปฏิวัติอุตสาหกรรมนั่นเองที่ทำให้ประชาชนทั่วไปได้เข้าเรียนในระดับมหาวิทยาลัยมากขึ้น ซึ่งแต่เดิมนั้นเชื่อกันว่ามหาวิทยาลัยเป็นสถาบันของอภิสิทธิ์ชนผู้ถือกำเนิดในตระกูลสูงและร่ำรวยมั่งคั่งเท่านั้น หมายความว่า อุดมการณ์แห่งประชาธิปไตยได้เริ่มเกิดขึ้นในวงการศึกษบ้างแล้ว

นับแต่ได้มีการปฏิวัติอุตสาหกรรมหรือนับแต่ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวิทยาศาสตร์ และ เทคโนโลยีอย่างขนานใหญ่มาแล้ว วิถีชีวิตของคนก็ได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นอันมาก นั้นหมายความว่า ความมุ่งหมายและวิธีดำเนินการศึกษาก็ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากเช่นเดียวกัน นอกจากนั้นมนุษย์มีความต้องการทางการศึกษามากขึ้นทั่วโลก ที่สำคัญที่สุดก็คือความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่างมหาศาล ดังนั้น อาชีพใหม่ ๆ ก็เกิดมากขึ้น อาชีพที่เกิดขึ้นใหม่เหล่านี้เหมาะสมควรสำหรับผู้ได้รับการศึกษา ด้วยเหตุดังกล่าวนี้จึงได้มีการเร่งรัดพัฒนาการศึกษาทั้งในค่านิยมและคุณภาพ

ในช่วงระยะต่อมา ได้มีนักการศึกษาหลายท่านได้เสนอความคิดในเรื่องความมุ่งหมายทางการศึกษา แต่ความมุ่งหมายที่รู้จักกันดีทั่วไปและถือเป็นแม่แบบกันในประเทศส่วนใหญ่ เป็นความมุ่งหมายที่ในปี ค.ศ. 1938 (พ.ศ. 2481) สมาคมการศึกษาแห่งชาติของสหรัฐอเมริกา (National Education Association หรือ N.E.A.) ได้จัดตั้งคณะกรรมการขึ้นคณะหนึ่ง เพื่อปรับปรุงความมุ่งหมายของการศึกษาให้เหมาะสมกับความต้องการและสิ่งแวดล้อมของสังคมในสมัยนั้น และได้ทำการสำรวจอาชีพเรื่องราวต่าง ๆ ของบุคคล แล้วรวบรวมเป็นข้อมูลในการทดลองค้นคว้าวิจัยตามวิธีการทางวิทยาศาสตร์ และได้เสนอความมุ่งหมายทางการศึกษาไว้ 4 ประการ ได้แก่

1. มีสำนึก การรู้จักตนเอง (Self realization) คือ ต้องการให้ผู้เรียนเป็นผู้มีสมรรถภาพ มีประสิทธิภาพ ทั้งทางกายและทางใจ ทำให้เป็นตัวของตัวเอง
2. มีมนุษยสัมพันธ์ (Human Relation) การศึกษาจะต้องพยายามส่งเสริม

ให้ความสัมพันธ์ภายในครอบครัวดำเนินไปด้วยดี เพราะว่าครอบครัวเป็นสถาบันเบื้องต้นที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตมนุษย์อย่างมาก หากครอบครัวดี ชุมชนชนกั้เจริญ ประเทศชาติก็ก้าวหน้า

3. มีประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ (Economic Efficiency) การศึกษาช่วยให้รู้จักประกอบอาชีพที่มีรายได้ดี รู้จักการใช้จ่ายใช้สอยและออมทรัพย์

4. มีความเป็นพลเมืองดี (Civic responsibility) การศึกษาพึงอบรมประชาชนให้รู้จักหน้าที่ของตนที่จะพึงปฏิบัติต่อประเทศชาติภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตย และต่อสังคมอื่น ๆ เพื่อให้มนุษย์อยู่ร่วมกันโดยสันติสุข

3. ความมุ่งหมายของการศึกษาสมัยปัจจุบัน

นับแต่สงครามโลกครั้งที่สองได้สิ้นสุดยุคยุคลงแล้ว การศึกษาได้กลายเป็นกิจการที่สำคัญที่สุด โดยเห็นได้จากงบประมาณการศึกษาที่รัฐบาลของแต่ละประเทศได้ทุ่มเทไป ความมุ่งหมายของการศึกษาในปัจจุบันก็ยังถือความมุ่งหมาย 4 ประการที่สมาคมการศึกษาแห่งชาติของสหรัฐอเมริกาไว้ แต่ได้เพ่งเล็งเพื่อประโยชน์ของบุคคลและสังคม และให้เห็นความสำคัญของการอยู่ร่วมกันแบบประชาธิปไตยเป็นประการสำคัญ

2.5 วิวัฒนาการของความมุ่งหมายของการศึกษาของไทย

ความมุ่งหมายของการศึกษาของไทยได้เริ่มมีมานานแล้ว ตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี และได้วิวัฒนาการเรื่อยมาจนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้ ซึ่งจะแยกความมุ่งหมายของการศึกษาเป็นสมัย ๆ ดังนี้ คือ

1. สมัยกรุงสุโขทัย
2. สมัยกรุงศรีอยุธยา
3. สมัยกรุงธนบุรี
4. สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น
5. สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5
6. สมัยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์
7. สมัยการปกครองระบอบประชาธิปไตย
8. สมัยปัจจุบัน

1. สมัยกรุงสุโขทัย ความมุ่งหมายของการศึกษาในสมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ถวิล สุริยันต์ ได้เขียนไว้ว่า ความมุ่งหมายไม่ใคร่ระบุไว้ชัดเจนแต่ถูกกำหนดไว้เป็นนโยบาย ดังจะเห็นได้จากการดำเนินการศึกษาในสมัยสุโขทัย มุ่งพุทธศึกษาและจริยศึกษา และเกทลง ปภาวสิทธิ์ ได้เขียนว่า คือให้พลเมืองอ่าน เขียน เรียนเลขและศีลธรรม ตามแนวพระพุทธรูป และในสมัยสุโขทัย การศึกษามุ่งเน้นทางด้านศาสนามากที่สุด ซึ่งจะเห็นได้จากการที่พ่อขุนรามคำแหงทรงอาราธนาพระสงฆ์คณะสังฆมาสังสอนและบวชแปลงพระไทยเป็นลัทธิสังฆาวงศ์ ทรงจัดสร้างพระแท่นมนังคศิลา และทรงนิพนธ์พระมาแสดงธรรมเทศนาสังสอนราษฎรที่พระแท่นนี้ เสมอ

แม้ว่าการศึกษาในสมัยกรุงสุโขทัยไม่ได้จัดขึ้นในรูปแบบโรงเรียน แต่ก็มีวัดและวังเป็นแหล่งความรู้ มีพระและพระมหาราชครูเป็นผู้สอน นอกจากนั้นยังมีผู้เชี่ยวชาญในสาขาอาชีพ เป็นผู้ถ่ายทอดศิลปศาสตร์ให้แก่บุตรหลานของตนภายในครัวเรือนอีกทางหนึ่ง โดยมีความมุ่งหมายเพื่อที่จะให้สามารถประกอบอาชีพนั้น ๆ ได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ พระองค์มีความมุ่งหมายที่จะให้คนไทยมีความรู้ในทางบินด้วยขามและเครื่องดินเผามากขึ้น จึงได้เสด็จไปประเทศจีนและไคนำช่างจีนมาอบรมสั่งสอนชาวพื้นเมือง

2. สมัยกรุงศรีอยุธยา ในหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ ได้เขียนไว้ว่า ความมุ่งหมายของการศึกษาเน้นให้ผู้เรียนมีความรู้วิชาสามัญในการอ่าน เขียน เรียนเลข ทางด้านอักษรศาสตร์และทางด้านพระพุทธรูปศาสนาเป็นสำคัญ ทางด้านวิชาสามัญนอกจากจะมีสถานศึกษาต่าง ๆ ซึ่งรวมทั้งวัดที่เป็นแหล่งให้การศึกษาที่สำคัญแล้ว เริ่มมีสถานศึกษาของชาวต่างประเทศ คือ โรงเรียนสามเณรของมิชชันนารี เกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์

ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์ ความมุ่งหมายทางการศึกษาเน้นทางด้านพุทธศาสนามากที่สุด โดยพระองค์จะไม่ทรงแต่งตั้งผู้ใดเป็นข้าราชการ ถ้ายังไม่ได้อุปสมบท

และสวัสดิ์ จงกล ได้เขียนว่า สมัยกรุงศรีอยุธยา การเรียนมุ่งให้รู้ภาษาเพื่อนำไปใช้หลายภาษา เพราะมีการติดต่อกับค้าขายกับต่างชาติบ้างแล้ว การศึกษาจึงมุ่งให้เรียนรู้ภาษาทั้งภาษาไทย บาลี สันสกฤต ฝรั่งเศส เขมร พม่า มอญและจีน สำหรับ